

„Színes világ” – néhány gondolat a *sötét pillantásokat vet valakire* és a *give somebody a black look* kontrasztív vizsgálatához

A mentálislexikon-vizsgálatok érdeklődési körében régóta jelentős szerepet kaptak az idiómák. Az idiómának mint kategóriának számos meghatározása létezik (további definíciók és kapcsolata a frezémákkal lásd. Forgács 2003, 2007 Koutny 2007, Bárdosi–Kiss 2005). Jelen munkában a The Oxford English Dictionary „idóma” szócikkében megadott definíció alapján tárgyalom röviden a *sötét pillantásokat vet valakire* és a *give somebody a black look* kifejezéseket, amely szerint az idióma olyan „kifejezést, nyelvtani szerkezetet, stb. takar, amely az adott nyelvre jellemző frazeológiai jelenség, és gyakran más a jelentése, mint ami grammatikailag vagy logikailag következik” (saját ford)¹. Választásom azért esett erre a két idiómára, mivel a szerkezeti és szemantikai párhuzamok ellenére eltérések is megfigyelhetők közöttük. A kognitív nyelvészetben az idiómák kontrasztív vizsgálata igen nagy szakirodalommal rendelkezik (lásd. Deignan 1997, áttekintésre: Kövecses 2003). Deignan hivatkozott tanulmányában (1997: 353–360) továbbá részletesen kitér arra, hogy az összevetés milyen módszerekkel történhet, ezáltal milyen idiómaosztályozás lehetséges, valamint ez milyen nyelvpedagógiai előnyökkel járhat.

A funkcionális-kognitív nyelvészet felfogásában a nyelv nem választható el annak használójától, azaz a kutató a „nyelvi tevékenység társadalmi, kulturális és kognitív feltételeivel egyaránt foglalkozik” (Tátrai 2004: 480). Egyes kognitív nyelvészeti kutatások alapján valószínűsíthető, hogy ezek a konvencionalizált szerkezetek a memóriában egységként tárolódnak, így egységként hívhatóak elő, ugyanakkor alkotórészeik jelentését is képesek vagyunk külön feldolgozni (vö. Bybee 2006: 713). Langacker szóhasználatával élve tehát kompozitumszerkezetekről beszélhetünk (2009: 10–16), amelyeknek a középpontjában – a két itt tárgyalt idióma esetében – az igék jelentésszerkezete áll. Ez a megállapítás szolgál vázlatos vizsgálatom kiindulópontjául, míg célom, hogy a *sötét pillantásokat vet valakire* és a *give somebody a black look* elemzésén keresztül röviden bemutassam, hogyan valósulhat meg és milyen tanulságokkal szolgál az idiómák funkcionális szempontú, kontrasztív elemzése.

A két idióma Deignan tipológiájában a 2. kategóriába kerülnének, amely a nyelvileg eltérő módon kifejezett, de konceptuálisan megegyező metaforákat tartalmazza (1997: 354–355). Mindkét idiómának mint konstrukciónak a középpontjában egy-egy predikátum áll, amelyeknek a jelentésszerkezete tartalmaz a bővítmények által kidolgozandó részeket – ez a kidolgozás kölcsönösen végbemegy, tehát az ige is kidolgozza a bővítmények jelentésszerkezetének bizonyos aspektusait. Történetüket tekintve mind a *vet*, mind a *give* eredetileg olyan cselekvést jelentettek, ahol a cselekvés valamilyen tárgymaniplulációval járó mozgás volt: a *vet* esetében a növényi magvak földbe szórása, a *give* esetében egy tárgy egy másik ember kezébe helyezése (TESz, The Oxford Dictionary of English Etymology). Később mind a *vet*, mind a *give* „könnyű” igévé grammatikalizálódott, ezzel párhuzamosan az immáron absztrahálódott cselekvés-elnevezés elvontabb dolgokra is kiterjeszthetővé vált (grammatikalizációról bővebben lásd. Ladányi 2007: 87–100). Tehát a *sötét pillantásokat vet valakire* és a *give somebody a black look* esetében is a – metaforikus értelmű – jelzős főnevek nem fizikai tárgyakat jelölnek, mégis bizonyos szintig fizikai tárgyként konceptualizálódnak, ugyanis egy mentális ösvényen keresztül – mint metaforikusan leképzett esemény részeként – a *pillantás* és angol párja a *look* egyaránt eljut a cselekvő ágenstől a kedvezményezettig.

¹ „A form of expression, grammatical construction phrase, etc., peculiar to a language; a peculiarity of phraseology approved by the usage of a language, and often having a signification other than its grammatical or logical one” (SimpsonWeiner 1989: 624).

Érdeemes még egy gondolat erejéig elidőzni a két ige közötti specifikussági különbségen, mivel ez kihat az idiómának mint kompozitumszerkezetnek a létezésére is. Mivel összefüggés van aközött, egy adott szó milyen mértékben poliszém és rendelkezik-e absztrahált jelentésekkel, létjogosultsága van a példánygyakoriság-vizsgálatoknak. Rákeresve a *vet*, *ad* és a *spread*, *give* igékre és ragozott alakjaikra az MNSz, és a BNC korpuszában, mindkét nyelvre igaznak bizonyult, hogy utóbbiak arányaiban jóval nagyobb példánygyakorisággal fordulnak elő (*vet* 25,600 : *ad* 165,740; *spread* 7,386 : *give* 123,606). A gyakorisági adatok is tehát arrafelé mutatnak, hogy a *vet* szemantikailag jóval specifikusabb, mint az *ad*, ami az idiómák vizsgálatakor is fontos szempont lehet a specifikusság és az alternativitás közötti kapcsolat miatt. A specifikusabb elemek ugyanis nehezebben cserélhetők fel más szinonim kifejezésekkel, vagyis feltehetően az az idióma bír több alakváltozattal, amelyiknek az igéje – mint a kompozitumszerkezet központi szervező egysége – magasabb absztrakciós szinten áll. További kereséseket végezve a korpuszokon az idiómák minőségjelzős szerkezetére vonatkozóan azt találtam, hogy a *give* jóval több esetben és módon helyettesíthető más igével (leggyakrabban a *shoot* 'lő' igével), mint a *vet* (csupán a *küld* és az *eregetett* igékkel „felcserélhető”).

Visszatérve a két ige metaforikusságára: szintén kétirányú a kapcsolat, azaz kölcsönös a kidolgozás a predikátumok és a szerkezetek metaforikus minőségjelzővel ellátott páciensei között. Mindkét páciensről elmondható, hogy a látással állnak összefüggésben: a *pillantás* passzív szótöve a szemhéjak által végzett sebes, mozzanatos mozgásra, illetve az így kialakuló hanghatásra utal (TESz.) – jelen esetben ezek sorozatára –, míg a *look* főnév – az *a* határozatlan névelővel együtt – a nézés folyamatából emel ki egyetlen pillanatot. A metaforikus minőségjelzők, vagyis a *sötét* és a *black* az egész idióma metaforikusságához járulnak hozzá azáltal, hogy mind a magyar, mind az angolszász kultúrában felfedezhető világos-sötét ellentétre, illetve a jó-rossz ellentétére utalnak (vö. Bańcerowski 2000).

További vizsgálatokat igényelne annak feltérképezése, milyen konnotációk és asszociációk rendelhetők hozzá a két idiómához, illetve, hogy van-e eltérés negatív tartalmukat tekintve. Ezt kétféle módon is célszerű lenne megközelíteni: Szilágyi N. Sándor (1996: 11) fogalmával élve ÉRTÉKJELENTÉS-vizsgálattal, amely azt kutatja, milyen módon fejeződik ki „a beszélőközösségnek a jel tárgyához való (kissé leegyszerűsítve: pozitív vagy negatív) értékelő viszonyulása”. A másik utat az Osgood és Boucher nevével jelzett Pollyanna-hipotézist vizsgáló megközelítési mód jelentheti, amelyben az egyéni szubjektív értékítéletek mellett meghatározó szerepet kap az összehasonlító nyelvészet is (Osgood–Boucher 1969: 1–8). Feltételezhető, hogy a *give* prototipikus jelentése miatt – amely szerint konkrét fizikai érintkezés van a szereplők között, vagyis a cselekvés eredményeként a tárgy valóban átkerül a kedvezményezetthez – az angol idióma erősebb negatív tartalommal bír.

Bár egy-egy idióma vázlatos elemzése nem engedi meg, hogy következtessünk az őket befolyásoló tágabb társadalmi-kulturális összefüggésekre, szélesebb korpusz esetén kétség kívül van létjogosultsága az idiómák funkcionális-kontrasztív vizsgálatának. A további kutatások eredményeit elsősorban az idegennyelv-oktatás számára lehetnek hasznosak, mivel a tudatosság fokozása nemcsak az adott kifejezés emlékezetbe vésését segíti elő, hanem mélyebb betekintést is nyújt a tanulóknak abba, hogyan is működik anyanyelvük és egy másik, jelen esetben az angol nyelv (vö. Kövecses–Szabó 1996: 326–355).

Irodalom

- Bañcerowski Janusz 2000. A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világnyelvi képének tükrében. *Magyar Nyelvőr*. 124: 349–352.
- Bárdosi Vilmos–Kiss Gábor 2005. *Szólások: 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boucher, Jerry – Osgood, Charles E. 1969. The Pollyanna Hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 8: 1–8.
- British National Corpus. Letöltés időpontja: 2012. szept. 16.
<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
- Bybee, Joan 2006. From usage to grammar: the mind's response to repetition. *Language* 82: 711–733.
- Deignan, Alice – Gabrys, Danuta – Solska, Agnieszka 1997. Teaching English metaphors using cross-linguistic awareness raising activities. *ELT Journal*, 51: 353–360.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába: A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Koutny Ilona 2010. *Színes világ: a kék, sárga és fekete a magyar nyelvi világképben*. előadása a *Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet* konferencián. Budapest. 2010. 11. 24.
- Kövecses, Zoltán 2003. Language, Figurative Thought, and Cross-Cultural Comparison. *Metaphor and Symbol*, 18: 311–320.
- Kövecses, Zoltán – Szabó Péter 1996. Idioms: A view from cognitive linguistics. *Applied Linguistics*, 17: 326–355.
- Ladányi Mária 2007. Poliszémia, jelentésváltozás, grammatikalizáció. In. Uő: *Produktivitás és analógia a szóképzésben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 87–100.
- Magyar Nemzeti Szövegtár*. Letöltés időpontja: 2012. szept. 16. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- Onions, Charles Talbut 1992. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Clarendon Press.
- Simpson, John A. – Weiner, Edmund S. C. 1989. *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Szilágyi N. Sándor 1996. Az értékjelentés alapján szerveződő térstruktúra. In. Uő: *Hogyan teremtsünk világot?: Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács. 11–36.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr*. 128: 479–494.

Kajdi Alexandra
Eötvös Loránd Tudományegyetem
alexandra.kajdi@gmail.com

Kulcsszavak: kontrasztív, idióma, szín, vet, give